

Maksim Gorki ja Eesti

ARHIIVKOGU

Tähelepanekuid M. Gorki osast eesti kirjanduses ja elus (1899—1907)

simese Vene revolutsiooni eelse aastakümne kestel oli eesti kirjandusel eriliselt tähtis osa kaasaegse elu probleemide valgustamises ja demokraatliku ühiskondliku mõtte levitamises. Eesti kirjanduse kunstiline tõus ja demokraatlik ideelisus olid neil aastail tähelepandavalt seotud. Oma aja põletavaid küsimusi julgesti päevakorda tõstes jõudis Eduard Viide neil aastail kõrgele kunstilisele tasemele teostega, milles suured ühiskondlikud küsimused olid lahutamatu pöimunud inimsaatuste kunstilise kujutamiseks. Ta romaaniid «Külmale maale» (1896), «Raudsed käed» (1898) ja jutustus «Astla vastu» (1898) tähistavad uut ajajärku eesti kirjanduses mitte ainult oma kunstilise lahendusega, vaid ka lepitamatu suhtumisega senise ühiskonna väga püsivasse eelarvamusesse. Publitsistliku pealetungivusega, olgugi väiksema kunstilise jõuga avas Ernst Peterson oma «Paisete» sarja (1898).

See kirjandus sündis läinud sajandi viimastel aastatel, kuj eesti ajakirjandus, eranditult kodanlik, püüdis üldiselt oma lugejaid lepitada olevate olukordadega.

Kaasaja küsimusi käsitlev kirjandus on igatahes arvestatav ka väljaspool kirjanduslugu, otseselt ühiskondliku mõtte valdkonnas. See aitas ette valmistada 1905. aasta suurt revolutsioonilist rahvaliidumist, näidates seda iganenut, mille vastu võitlemine oli vajalik. Õige on küll, et sotsialistliku mõtteni selle kirjanduse ideestik ei jõudnud — siin oli tsensuuri takistav osa suur. Kuid revolutsioonilidumises näitas arenev marksistlik töölislidumise rahvahulkadele kätte positiivsed, sotsialistlikud sihid.

Rahvahulkade teadvuse kujunemist ei saa määrata aga kaugeltki ainult eesti algupärase kirjanduse ideestikuga. Ikka tähelepanavamaks muutus tõlgete kaudu eesti lugejate ette jõudnud teiste rahvaste kirjanduslike teoste mõju. Rahvahulkade kirjanduslikku maitset kujundasid kümnete aastate kestel ajalehtede romaanid ja jutustused, mis levisid märksa suuremas trükiarvus kui raamatutena ilmuvad algupärase kirjanduslikud teosed. Mingil määral jõudis Eestisse teiste rahvaste kirjandust ka originaalkeeltes. Ühenduses venekeelse hariduse levimisega sai uueks mõjuteguriks vene kirjandus, samal ajal ka lääne-euroopa kirjandus vene tõlgete vahendusel. Esialgu avaldas vene kirjandus siiski mõju ainult rahva väikesele mürdosale, peamiselt mõnesugust haridust saanud noorsoole, keskkoolides ja kõrgemates koolides õppijail. Suurtes rahvahulkades avaldas mõju peamiselt eesti keelde tõlgitud kirjandus, ja nimelt ajalehtedes ilmuv tõlkekirjandus.

Vene sajandivahetuse kirjandust iseloomustasid kolm suurt nime: L. Tolstoi, A. Tšehhov ja M. Gorki. «Tolstoi, Tšehhov, Gorki meil on, ja nende töötsimisi ei saa välja heita meie ega maailmakirjandusest.» Nii kirjutab kaasaja paljuloetud kriitik Andrejevits (Solovjov)¹. — «Viimane [s. o. Gorki], sellest hoolimata, et astus võrdlemisi hilja kirjandusse, osutub kaasaegseist kirjanikest kõige populaarsemaks» — nii otsustab selle

¹ Андреевич, Книга о Максиме Горьком и А. П. Чехове. С.-Петербург 1900, lk. 170.

kirjaniku teine tutvustaja, asetades Gorki õigustatult kõrgemale ta kuulsast kaasaeglastest, meie ajaks peaaegu unustatud nimedest: Veressajev, Tan ja Tširikov². Samasugust hinnangut kuuleme ka eesti ajakirjast: «Tolstoi, Tšehov, Gorki — nende kolme päale mõeldakse kõige esiti, kui Vene kirjandusest räägitakse. Nii vähe kui nende meeste vahel sarnasust on, nii ükskstei lähedal seisavad nad oma rahva lugupidamises.»³

Need kolm kirjanikku jõudsid samal ajal eeskätt ajalehtede kaudu eesti lugejate ette. L. Tolstoi suurromaan «Sõda ja rahu» sai eesti lugejale esmakordselt tuttavaks «Postimehe» jutunurga ja sealt tehtud äratõmbelise raamatu kaudu⁴. Tšehhovi lühemad jutustused kujunesid XX sajandi algusest peale mitmes ajalehes alaliseks huvitavaks lugemisvaraks; ta surma puhul avaldatud kirjutused osutavad juba süvenemist⁵. M. Gorki teosed jõudsid eesti lugejate kätte samuti peamiselt ajalehtede abil.

M. Gorki eesti tõlked, alates esimesest jutustusest kuuekümmne aasta eest, lõpetades praegu ilmuvate «Teostega», on palju andnud nii eesti lugejale kui eesti kirjandusegi kujunemisele. Esimesed Gorki-tõlked andsid oma aja võitlusloosungeid enam kui ärvataksegi. Need teosed jõudsid revolutsiooni üleskutseteni, milleni eesti algupärane kirjandus veel ei jõudnud.

M. Gorki näidendite esimeste lavastuste tähtsust eesti teatri kujunemises on õigusega kõrgelt hinnatud.⁶

Suure kirjaniku kodunemine eesti lugejate juures äratav omaettegi õigustatud huvi, kuid ta ergutavad mõjud kirjanduses ja elus teevad M. Gorki teoste mõju uurimise eriti selle sajandi alguse osas vajalikuks. M. Gorki oli tuntud tsaarivastase võitluse lipukandjana juba sel ajal, kui ta teoseid eesti tõlgetes ilmus, ja kirjaniku poliitiline hoiak sai üldiselt tuttavaks. Juba ta esimene eesti keelde tõlgitud teos näitab kõigile arusaadavalt vana korra talumatust, selle suurt sotsiaalset ülekohtu. M. Gorki võitluseunistused leidsid vastukõla esiteks küll üksikuis lugejais, siis aga suurtes rahvahulkades. Revolutsioonijelsete aastate noormees mäletab aastakümnete pärast (1930) nende aastate kirjanduslikke, kuid ühtlasi elu-kujundavaid meeleolusid: «Siis aga puutus Gorki pihku ja üllatas nagu ilmutus... Olla kui «Tormilind!» — see oli revolutsioonilise noorsoo tühe osa ideaaliks.»⁷

Ilma lugejate suurte hulkade tulise poolehoiduta ei oleks rida M. Gorki teoseid eesti keeles lühikese aja kestel mitmes eri tõlkes ja väljaandes ilmunud. M. Gorki teosed tekitasid lugejates ideelist nõudlikkust kirjanduse vastu üldse.

*

Sajandivahetuse aastatel loeti M. Gorki teoseid väga palju, tema teoste tiraažid olid suured ja temast oli ajakirjanduses sagedasti juttu. Olgugi et vene ajakirjade ja ajalehtede lugemist Eestis neil aastatel ei saa pidada kuigi levinenuks, leiame igatahes raamatukogudest tol ajal nii M. Gorki raamatuid kui ka brošüüre, mille ülesandeks oli kirjaniku populariseerimine. Neid leiame ka üksikute haritlaste kodudest, samuti kui võib tähele panna M. Gorki teoste saksa tõlgete levimist eriti nende kirjandusehuviliste juures, kellele saksa keel oli vene keelest kodusem või kes vene keelt ei olnudki õppinud. Ilmne on, et ajakiri «Žizn», mis neil aastail kujunes Gorki teoste esitrükkide peamiseks avaldamiskohaks, leidis lugejaid ka Eestis.

M. Gorki tõlkimisel ja tutvustamisel märkame hiljem sagedasti juhuslikkust valikus.

² Максим Горький и его сочинения. Публичные лекции Г. Александровского. Киев 1901, lk. 4.

³ Anton Tšehov (anonüümne nekroloog). «Linda» 1904, nr. 30, lk. 588.

⁴ Sõda ja rahu. Krahv Leo Tolstoi romaan. Kirjaniku poolt lubatud ümberpanek. (Tõlkinud M. Põdder, M. Neumann ja J. Tamm.) «Postimees» 1898, nr. 16 — 240.

⁵ Vt. J. V. Veski, Anton Pavlovitsch Tšehov. «Teataja» 1904, nr. 147—149.

⁶ Priit Põldroos, Maksim Gorki «Põhjas» esimesi lavastusi Eestis. «Eesti Nõukogude Teater». Almanahh III. Tallinn 1957, lk. 140—168.

⁷ Friedebert Tuglas, Kriitika III. Tartu 1936, lk. 176, 177.

V
M. Martra,

Ta esimene eesti tõlge oli igatahes kavapärane, selle avaldamisega oli ette määratud ka M. Gorki järgnev koht eesti rahva ideoloogilistes võitlustes ja eesti kirjandusliku ideoloogia kujunemisel. Tartus oli läbikäimiste tulemusena läti üliõpilasringiga ja vene üliõpilastega, samuti iseseisvail kirjanduslikel mõjudel kujunenud ringkond haritlasi, kus valitses huvi uusaegse loodusteaduse, kuid ka marksismi, eriti Marxi ja Engelsi teoste vastu. «Ringi tegelastest võiks nimetada: Vdr. R. Aavakivi, dr. A. Alver, J. L. Jürgens, M. Aavik [Haavik], Jaan Sarv jt. Marksistlikuks sõna tõsisem mõttes saab seda ringi vaevalt nimetada; ringi liikmete marksism oli üldiselt liig pealiskaudne ja liigagi «mitmekesine», kätinides vähemalt osa liikmete arusaamisest lihtsa labase loodusteadusliku materialismini. Sellest ka organisatsiooniline nõrkus ja kiire lagunemine.»⁸ See haritlasterühm püüdis mitmekülgset nii ühiskondliku mõtte ja loodusteaduse kui ka kirjanduse ja kunsti alal uusi ideid rahva hulka viia. Tehti katse «Vanemuise» selts oma mõju alla saada, et nii avalikes kõnedes kui teatrietenduste kaudu seda « uut » levitada, kuid katse äpardus pooleaastase tegevuse järel 1898. aasta suvel. Trükkis on jälgi «Karskuse Sõbra» nimelises seltsis tehtud tööst. Selle järel muudeti jalgrattasõitjate selts «Taara» mitmekülgeks kultuuritühinguks ja asuti seal järjekindlalt realistlikke teatrilavastusi korraldama. Kriitilist realismi kirjanduses ja kunstis rõhutati selle ringkonna poolt korduvalt uue suunana ja astuti tegelikke samme võitluses selle eluõiguse eest. Trüki kaudu propaganda tegemiseks omandas ringkond ajakirja «Rahva Lõbuleht», hakati välja andma kogumikke «Lõbu ja teadus», mida ilmus kaks köidet. Selle kõrval pidi ilmuma hakkama ka ühiskonnakriitilist realismi tutvustav maailmakirjanduse seeria «Lõbu ja teaduse» kirjakogu», mis esimese köitega, Alexander L. Kiellandi romaaniga «Garman & Worse», küll oma tee lõpetas.⁹

Kogumiku esimene köide ilmus 1898. aastal J. L. Jürgensi ja R. Aavakivi toimetusel ja ühtlasi väljaandel. Eduard Vilde andis raamatule ideoloogilise tähise oma jutustusega «Astla vastu». Järgneval, 1899. aastal ilmus kogumiku teine köide. Selle populaarteadusliku sisu kõrval esines kaks ilukirjanduslikku tõlget: A. Tšehhovi jutustus «Talu-pojad» (tõlkija E. Dolf) ja Maksim Gorki jutustus «Kirilka». Viimase oli eestindanud üks tolle aja parimaid tõlkijaid Moritz Maximilian Pödder (1852—1905), kes ei kuulunud küll «Lõbu ja teaduse» ringkonda.

Jutustus oli tõlgitud ajakirjast «Žizn», sama aasta jaanuarikuu numbriga järgi, kus teos esmakordselt ilmus (teist korda ilmus jutustus M. Gorki jutustustekogus alles 1900. aastal). See eeldab ajakirja lugemist kõnesolevas ringkonnas.¹⁰ Tõenäoliselt tundsid «Lõbu ja teaduse» sisu määrarajad M. Gorki teisi ilmunud teoseid. On põhjust küsida, mis pärast just see teos valiti Venemaal ja isegi välismaadel juba väga väljapaistva kirjaniku teed eesti lugejate juurde avama. Vastus võiks leiduda jutustuses endas. Väline olustik tekitab vähem põnevat huvi kui mitmedki M. Gorki varasemad teosed, kuid selle jutustuse väline koor ja ideestik juhivad vahetult ka nende küsimuste juurde, mis olid eestiski teravalt päevakorras: talurahva õiguse ja olukorra juurde. Talurahva elust on

⁸ H. Pöögelmann, Enamlus ja vähemlus Eestis 1905. a. Leningrad 1933, lk. 53. — Vrd. M. Jürisson, Punased aastad Eestis. Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused. «Tuleviku» kirjastus Peterburis 1907, lk. 118—120.

⁹ Garman & Worse. Alexander L. Kiellandi romaan. Kirjaniku iseäralise loaga tõlgitud. Teiste kaastegevusel eestindanud Joh. V. Veski. Jurjevis. Väljaandja kuluga. 1899. — Romaanile eelneb tõlkija poolt 8-leheküljeline artikkel autorist, üks esimesi põhjalikumaid maailmakirjanduse tutvustamisi. On tähelepanev, et ühe allikana märgitakse ka Georg Brandese teost saksa tõlkes.

¹⁰ Kõik bibliograafilised teated Gorki teoste trükingute kohta on võetud väljaandest: С. Б а л у х а т ы й, Литературная работа М. Горького. Список первопечатных текстов и авторизированных изданий 1892—1934. (Составлен при участии К. Д. Муратовой и Г. А. Смолянинова.) Academia. Москва—Ленинград 1936. — Esimene aja-lehekuulutus «Lõbu ja teaduse» II ilmumisest on 8. aprillil 1899 («Postimees» nr. 81); raamatu tsensuuriluba on antud Tartus 27. novembril 1898. Ilmselt on pärast teiste kirjutuste tsenseerimist ilmunud «Kirilka» täiendavalt tsenseeritud.

teoses väga palju mõistu õeldud, ja mõistukõnelemine oli tol ajal ühiskonnakriitilises kirjanduses vajalik, kirjaniku varjatud mõtete lugemise oskus levis lugejate keskel otse uue kirjaoskusega. Talupoja süüdistamine jäämineku puhul, ta leiva endastmõistetav äravõtmine — see kõik on enam sümboliseeriva kui olustikukirjelduse väärtusega. Päriskõneleks kujuneb ka leiva jaotamise järjekord — kõigepealt võtab kaupmees oma osa, alles siis saavad teised. Eesti lugejaile oli väga arusaadav maakonnatüema valitsemistarkus: «Ei, herrad, vara on veel rahva haridusega hakatust teha! Enne kui talupojale hakatakse aabitsat pähe tuupima... on tarvis... temale sõnakulmist õpetada!»

Kaasaegne vene kriitika nägi üsna hästi jutustuse väärtuste hulgas selle ühiskondlikku väärtust, eriti ühiskondlikku sümbolikat. Tuntud kriitiku A. Bogdanovitši järgi oli «Kirilka» kaunis jutustus, kirjutatud peene huumoriga, välja tõotatud ja täiesti vormis... «Kirilkas» ilmutab hr. Gorki talendi uut joont, mis lähendab teda G. Uspenskile, kes väga peenelt ja tabavalt oskab valgustada rahva kulul elavate teiste klasside suhtumist rahvasse»¹¹. Narodnikute hulgast tulnud kriitik A. Skabitševski, sajandivahe-tusel üsna suure mõjuga, nähtavasti Eestiski tuttav, jõudis teose mõistmises juba kaugemale, seda enam, et Gorki oli siin kriitikule lähedase talurahvaküsimuse käsitlusele võtnud: «Jutustus «Kirilka» moodustab kauni olustikupildi, kuid mitte sihitult fotograafilise, vaid see pilt sisaldab sügavat sümbolset mõtet... Ühe sõnaga, hr. Gorki olustikustseenis peegeldub nagu mikrokosmoses see nähtus, mida märkame kaasaegses Vene elus tervena.»¹² Sellelaoline arusaamine juhtis ilmselt ka «Lõbu ja teaduse» koostajaid selle jutustuse hindamisel, valiku määras ka Eestis üliaktuaalne talupoja-aine, ja eriti selle üldistava paljastusega. See andis teosele eesõiguse Gorki väga loetavate, kuid meie lugejate juures võib-olla vähem aktuaalsete teoste ees.

Tõlge on üldiselt hoolikas, olgugi et venepärasused on mõnikord tõlkijale raskust tekitanud. Talumehe kõne rahvakeelsus on saavutatud kohalike vahenditega: too räägib tartu murdega segatud ühiskeelt¹³.

Sel esimesel pääsukesel ei olnud kohe järgnejaid. Vana sajandi viimane aasta andis ainult ühe Gorki-tõlke: Tartu nädalalehes «Olevik» ilmus juba pikem jutustus «Jemeljan Piläi»¹⁴ (tõlkija märkimata). Kui sajandite piire silmas pidada, siis on enne uue sajandi algust need kaks jutustust kõik, mis Gorki teostest eesti keeles oli avaldatud.

«Olevikule» kuulub eesti ajakirjanduses seega prioriteet M. Gorki teoste tõlgete avaldamises. Ka algava sajandi esimese aasta kestel oli M. Gorki tutvustamises ülekaal samal ajalehel.

«Olevikku» ei saa küll sihiteadlikuks Gorki tutvustajaks pidada, vähemalt 1901. aasta esimese poolaasta lõpuni, mil senine väljaandja ja peatoimetaja Ado Grenzstein lahkus lehe juurest ja üldse Eestist. Toimetajal ja väljaandjal võis tõepoolest õiget auahrust olla lugejaile mitte ainult huvitavat, vaid ka kirjanduslikult väärtuslikku ja kultuurilist lektüüri pakkuda. Ajaleht oli nii ilmumisesageduselt, formaadilt kui ka toimetamiseviisilt enam ajakiri kui ajaleht. A. Grenzsteini lahkumiseaasta leht on tähelepandav oma kirjandusliku osa pretensioonidega ja samal ajal juhustlikkusega. Puudus jätkuv romaan, seda asendas peatoimetaja enda tõlgitud Friedrich Nietzsche «Nii rääkis Zarathustra» jätkuv ilmumine. Esimeses numbris asetsesid kõrvuti Mamin-Sibirjak ja Fritz Stavenhagen, edasi järgnes mitmesuguse väärtusega mitme rahva kirjanikke, neist tuttavamad ungari ajalooliste põnevusromaanide autor M. Jókai ja inglise detektiivromaanide tüübi looja Conan Doyle. Tšehhovi kolme lühijutu kõrval oli Nietzsche tutvustav kirjutus.

¹¹ А. Б., Крепнувший талант — Критические статьи о произведениях Максима Горького. Издание С. Гринберга, С.-Петербург 1901, lk. 146.

¹² А. Скабичевский, Новые черты в таланте г. Горького — sealsamas, lk. 125.

¹³ «Kirilka» viimane eesti tõlge — Maksim Gorki, Teosed: Jutustusi 1896—1900. 2. köide, lk. 191—203, tõlkinud O. Samma.

¹⁴ «Olevik» 1900, nr. 21, 22 (23. ja 27. mail).

Kuipalju peatoimetaja ise oma algelise vene keelega suutis vene kirjandust jälgida, on meile teadmata, kuid toimetuses töötas igatahes vene keele tundja Kaarel Kotsar¹⁵.

«Oleviku» prioriteet ulatub kaugemalegi: see leht oli Eestis esimene, kes oma tõlkega koos andis M. Gorkile kirjandusliku iseloomustuse, olgugi primitiivse. M. Gorki järgmist teost esitades («Rahutu raamat») annab ta sellele lisaks järgmised märkused:

«Maxim Gorkij, kelle jutustus eespool seisab, on üks Vene noorematest kirjanikkudest, kelle jutusti suure isuga loetakse. Gorkijt võib hulguste kirjanikuks lugeda. Töölised ja hulgustega kokku puutudes on Gorkij neid tundma õppinud ja suure osavusega nende elu, tundmusi ja mõtteilma kujutanud. Kirjus reas laseb Gorkij oma hulgused lugeja vaimusilma eest mööda minna, sunnib lugejat neid armastama ja elu enese üle järele mõtlema hakata. Gorkij juttusi loetakse praegu Vene lugejate ringkondades pea-aegu enam kui kellegi teise Vene kirjaniku töösid. Ka lätlased on Gorkij juttude tõlked sõbraliselt vastu võtnud. Eestikeeles ei ole Gorkij juttudest meie teades rohkem ilmunud kui läinud aastal Olevikus lühikene jutt «Jemeljan Piljai.»»¹⁶

Märkuse autor ei olnud seega «Kirilka» ilmumist tähele pannud.

Pärast «Kirilkat» oli «Jemeljan Piljai» M. Gorki varasemale loomingule eriti iseloomustav. Üksildase hulkuri kuju on täis sisemisi vastuoksusi, kodutus ja nälgimine on teravalt esile toonud omandiunustusi. Kuid noore Gorki humaansedki jooned avalduvad selles teoses sügavalt, kõige selgemini Piljai jutustuses ta õisest kohtumisest meeleheitel oleva neiuga. Need kaks jutustust suudavad õieti iseloomustada M. Gorki kogu tolleaegset loomingut. Kolmandana ilmunud laast «Rahutust raamatust» on otse programmiselt sihitud halli, enesega rahuloleva, eesmärgita elu vastu: «Inimesed kannatavad, ihkavad midagi, sina aga käid teenistuses... Milleks sa elad?» Väheloetavas ajalehes ei suutnud see laast küllaldaselt rahulolematuse sädemeid laiali pilduda, kuid küllap seegi tõlge jõudis ka õigete, seda jutustust ootavate lugejate kätte.

Pärast A. Grenzsteini lahkumist avaldas «Olevik» koguni «Laulu Tormilinnust» esimest korda eesti tõlkes¹⁷. See oli küll veel vähenõudlik proosatõlge, milles algupärandi kujundid ei ole leidnud vajaliku selgusega vasteid, kõnelemata M. Gorki hoogsas, võitleva luulerüümi kaotsiminekest:

«Halli mere pinna kohal kogub äikese pilvi kokku. Pilvede ja mere vahel lehvitat uhkelt oma tiibasid tormikajakas, kes näeb välja kui must välk.»

Ja ometi kisub selleski vähenõudlikus tõlkes kaasa võimas lõpp:

«— Torm! Varsti on torm mässamas!

See on julge tormikajakas, kes uhkelt oma tiibasid lehvitat kesk välkusid vihaseft mühava mere pinna kohal; see on võidu prohvet, kes hüüab:

— Mässagu kõvemine torm!...»

Kaks «Olevikus» ilmunud teost, «Jemeljan Piljai» ja «Laul Tormikotkast», avaldasid ilmselt lugejatele suurt mõju. Varsti järgnesid mõlemad uutes tõlgetes. «Laul Tormikotkast» kuulutas väga selgesti revolutsioonitormi, ja paljud kõrvad ootasid selle luuletuse sõnu — ka siis, kui nad ilmunud teksti ei olnud veel kuulnud, ja uued tõlked viisid lugejaid ka teose kujunditele ja rütmile lähemale.

Sama aasta viimane number annab tunnistust toimetuse ilmsest huvist Gorki ka üldse uue vene kirjanduse vastu: toimetusele saadetud kirjanduse hulgas märkame Tšehhovi ja Gorki jutustusi suurteft kirjastustelt, kellega toimetus on ühendusse astunud¹⁸.

¹⁵ K. Kotsar töötas hiljem «Uudiste» toimetuses, võttis osa revolutsiooniliikumisest ja oli vangis. Eesti Biograafiline Leksikon, Tartu 1926—1929, lk. 229.

¹⁶ «Olevik» 1901, nr. 15, 10. aprillil, Vaimuvald.

¹⁷ Laul tormikajakast. Maksim Gorki järele J. Kotsar. «Olevik» 1901, nr. 48, 27. novembril.

¹⁸ «Olevik» nr. 52; Toimetusele saadetud uued raamatud. Антон Чехов, Рассказы. Том VI. Издание А. Ф. Маркса. 348 lehek. h. 1 r. 50 kop. — М. Горький, Рассказы. Том V. Издательство товарищества «Знание». 339 lehek. h. 1 r.

Kui «Oleviku» varasemal toimetajal igatahes ei olnud mingit ideelist soovust Gorki vastu, siis sel ajal ainus iga päev ilmuv ajaleht «Postimees» võis seda ideelist sidet niisama vähe osutada. Ja M. Gorki õudne elupilt «Naese karistamine» ilmus selles lehes nähtavasti omalaadse reportaazina, millel oli hukkamõistev tähendus metsikute traditsioonide püsimise suhtes¹⁹. Uue sajandi esimese aastaga ei olnud M. Gorki tõlkimine eesti keelde kaugemale edasi arenenud.

Sama aasta lõpukuudel esines esmakordselt M. Gorki nimi eesti ajalehe tellimiskuulutuses, seega elemendina ajalehe järgneva aasta programmis, mis pidi aitama lugejaid koguda. Tallinnas hakkas ilmuma uus päevaleht «Teataja», eesti ajakirjanduses tol ajal kõige radikaalsema suunaga. Uue ajalehe tellimiskuulutuses olid toleaeagsete kommete kohaselt märgitud lehes ilmumahakkavad romaanid ning lubati kirjandusest «siis veel mitmed suuremad ja vähemad tööd Anton Tšehovi, Maksim Gorki, Emile Zola, A. Kiellandi, Alphonse Daudet' ja teiste kuulsate kirjanikkude sulest». Kuulutuse teksti koostamisest võtsid aktiivselt osa Eduard Vilde ja Joh. V. Veski, kes mõlemad Gorki teoseid tundsid²⁰. See reastus näitas maailmakirjanduse uue arengujärgu head tundmist koostajate poolt. Tellimiskuulutuse lubadus täideti M. Gorki pikema jutustusega «Kakskümmend kuus ja üks»²¹.

«Teataja» ilukirjanduse osa esimesel ilmumisaastal (proovikuu kaasa arvatud) oli üldiselt väärtuslik. Ometi oli M. Gorki teoste esitamises samal ajal siiski väljapaistvam selle lehe ideoloogiliseks antipoodiks peetav konservatiivne «Postimees».

Ei tule muidugi arvata, nagu oleks «Postimehe»-taolist lehte ligi tõmmanud M. Gorki noorpõlveteoste revolutsiooniline ideestik. Ei vastanud sellele ideestikule kuidagi lehe seisukohad kultuuripoliitilistes küsimustes, mis alal oli eriti aktiivne V. Reiman. Kuid tõlkekirjanduses oli «Postimees» juba varem asetanud väärtusliku kirjanduse tutvustamise silmapaistvale kohale, samal ajal kui teised lehed avaldasid igasugusele kunstile võõraid põnevusromaane. Väärtusliku tõlkekirjanduse otsimisel ei olnud toimetust neil aastail igatahes kitsarinnaline. Tuleb ka arvestada, et toimetuse töö ei olnud üksikasjades ühtlustatud ja üksikuil töötajail oli vabadust tõlgitava ilukirjanduse valikus. Noor jurist Lui Olesk, kes lühikest aega toimetuses töötas, ei olnud ka kuidagi peatoimetaja õpilane, nagu näitas järgnevate aastate areng. Tema algatus võiski olla M. Gorki jutustuste avaldamine lehes, sellega ühenduses tõlkimise ettepanek Jakob Tammele ja vajaliku raamatu saatmine²². Kuid ka samal ajal toimetuses töötav Ernst Enno jagas omakorda huvi Gorki vastu: temale kuulub «Laulu Kotkast» esmakordse tõlkimise teene. Jakob Tamme hoolikais ja leidlikes tõlgetes ilmusid «Postimehes» 1902. aastal M. Gorki jutustused «Kuradist», «Veel kuradist», «Zazubrina» (J. Tammel: «Hambamees») ja «Orlovide abielupaar» ning E. Enno tõlkes «Laul Kotkast» (Enno: «Laul kullist»)²³. Samal aastal ilmus kirjanduslikus ajakirjas «Linda» uues tõlkes «Jemeljan Piljai»²⁴. Kuid teisedki lehed avaldasid Gorki teoseid. Veel enne vastava tõlke

¹⁹ «Postimees» 1901, nr. 208, 14. sept., tõlkija märkimata. Algupärandi pealkiri «Вывод», viimane eesti tõlge: «Väljaviimine».

²⁰ Aluseks Joh. V. Veski teade 25. II 1959.

²¹ «Teataja» 1902, nr. 103—106; tõlkijaks oli Gottlieb Ast, hilisem «Uudiste» toimetaja, kes ilukirjanduse tõlkijana on vähe esinenud.

²² J. Tammele tehti ettepanek tõlkida «Orlovide abielupaar» või «Fomaa Gordejev» või — tõlkija soovi järgi — ka mõlemad, mis kavatseti avaldada järgmisel aastal (kiri 6. novembril 1901). Järgmises kirjas teatati, et tõlkijale on saadetud M. Gorki raamat (Рассказы. II). (Kirjad Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis.)

²³ Kuradist — «Postimees» 1902, nr. 86, 87; Veel kuradist — «Postimees» nr. 88—91; Hambamees — «Postimees» nr. 157, 158; Orlovide abielupaar — «Postimees» nr. 196—207; Laul kullist — «Postimees» nr. 149, 150.

²⁴ Jemeljan Piljai — «Linda» 1902, nr. 12, 13. Tõlkija Mihkel Johannes Vunk oli sel ajal õpetaja Tuga-Kaukaasias.

ilmumist «Postimehes» ilmus «Olevikus» jutustus «Sasubrina», ja «Valgus» avaldas kogu oma ilmumise kestel ainsaks jäänud Gorki-tõlke²⁵.

1903. aastal käis kõige ees «Teataja», andes väärtuslikema ja suurima uudisena «Makar Tšudra», «Kord sügisel» ja «Igavuse pärast». Laastu «Pogromm» (selles tõlkes «Hävitamine») saatis järgmine olukirjelduslikku tähtsust rõhutav märkus: «Nagu ajalehed teatavad, oli lihavõttepühade ajal Kischinevis juutide peksmine, kus mitmed inimesed surnuks löödi. Sarnasid kahetsemise-väärilisi juhtumisi on juba enamalt mitmes suuremas Vene linnas, nagu Kiievis, Harkovis, ette tulnud. Kõik need peksmised ja purustamised kannavad ühesugust laadi ja ühe niisuguse juhtumisega ja selle kole dustega tutvustab meid Maksim Gorki, kes seda pilti palju tõetruumalt maalida mõis tab, kui ajalehtede sõnumisaatjad, mis pärast meie endi lugejaid selle pildiga tutvus tame. Tõlkija.»²⁶ — Peale selle avaldas «Uus Aeg» jutustuse «Kurjategijad» (pealkir jaga: «Kudas mõrtsukaks saab») ja «Eesti Postimehe Öhtused Kõned» jutustuse «Selt silised» (pealkirjaga «Vanad sõbrad»)²⁷.

«Postimees» avaldas 1903. aasta alguse eel tellimiskuulutuse, kus oli tähtsal kohal järgmisel aastal avaldamisele tulev kirjandus. Peale Zola, Lagerlöfi, Hamsuni jt. teoste lubati kuulutuses «Vene kirjandusest Gorki, Tšehovi ja Andrejevi juhtudest kõige uuemad, mis aasta jooksul ilmuma saavad». Igatahes ei ilmunud lehes aasta kestel ühtki Gorki teost.

*

«Ajaleht on lihtsale maamehele saanud tarviduseks, millest ta ei saa kergesti loobuda. Ta leiab säält ometi mõnda, mis teda vaimliselt ergutab ja kõlbeliselt toetab, tema silmaringi laiendab ja temale ta kibedaks päevatööks kasulikke näpunäiteid annab.» Nii kujutab ajalehe vajadust maarahva juures Ado Grenzstein oma suures salajases märgukirjas Liivimaa kubernerile 1896. aastal²⁸. Üsna võimude arvamist ette aimates lisab kirja autor juurde: «On igatahes parem, et ta pühapäeva päälelõunal oma lehte uurib, kui et ta enese kõrtsis täis joob ja seeläbi vaimliselt ning kehaliselt langeb. Paremt on ometi kriminaal-lugu lugeda, kui ise seda teha.»

Ajal, kui ajakirjanduse peatarbijaks oli veel küla, oli antud pilt omal viisil õige. Olukord, mis valitses 1896. aastal, ei muutunud lähemategi aastate kestel, ja XX sajandi alguseni teenindasid kõik ajalehed esmajoonel maalugejaid. Kuueandat aastat ilmus küll «Postimees» päevalehena, kuid Tartus ilmus endiselt «Olevik», Tallinnas «Valgus» ja «Eesti Postimees» nädalalehtedena, samuti «Sakala» Viljandis, ja juurde tuli 1899. aastal nädalalehena ilmumist alustav «Uus Aeg», esiteks Tartus, järgmisel aastal Tallinna asudes ka ilmumissagedust nädalas kahele korrale tõstes. Vaevalt maksab meie ainega ühenduses mainida kiriklikku nädalalehte «Ristirahva Pühapäeva leht» või parun Sassi rangelt kohalikku «Saarlast»²⁹.

Ajalehtedel oli O. V. Masingist alates olnud vähem uudiste kui teadmiste andja ülesanne. Alates J. V. Jannseni «Eesti Postimehest» oli ajaleht ühtlasi ajaviitelise kirjanduse kättetooja. Väga iseloomustav oli juba «Eesti Postimehe» ilukirjanduslike

²⁵ Sasubrina — «Olevik» 1902, nr. 13; Khan ja ta poeg — «Valgus» 1902, nr. 42. Kummalgi juhul ei ole tõlkijat märgitud.

²⁶ Makar Tšudra. Maksim Gorki jutustus. Eesti keelde E. Tätte — «Teataja» 1903, nr. 132—135; Kord sügisel. Maksim Gorki järele Julius K. — «Teataja» nr. 186, 187; Igavuse pärast. Maksim Gorki järele A. R. — «Teataja» nr. 259—261; Hävitamine. [Tlk.] Otto H. Münther — «Teataja» nr. 89.

²⁷ Kudas mõrtsukaks saab. Vene kirjaniku Maksim Gorki jutustus. Eesti keelde K-gi — «Uus Aeg» 1903, nr. 118—123; Vanad sõbrad. Maksim Gorki järele A. Kivi — «Eesti Postimehe Öhtused Kõned».

²⁸ Märgukirja tekst: Friedebert Tuglas, Ado Grenzsteini lahkumine. Päätikud meie ajakirjanduse ja tsensuuri ajaloo. Tartu 1926; tsitaat: lk. 217.

²⁹ Andmeid ajakirjanduse kohta: Eesti ajakirjandus 1766—1930. Tartu 1932.

// Rei

«Öhtuste Kõnede» tiitlialune loosung: «Soe tuba, magus jutt». Ilukirjanduse osal, olgu erilisel või joonealusel, «jutunurgal», oli kirjanduse levitamisel ja kirjanduslike nõuete ning kirjandusliku maitse kujunemisel rahva hulgas suur osa.

Kui varasemal eesti ajalehejutul oli sagedasti õpetlik-moraliseeriv ülesanne, siis sajandi viimasel aastakümnel omandas «jutunurk» vähem kasvatava kui lugejate huvi tabava ärilise tähtsuse lehe tellimiste levitamisel. Ajal, kui ajalehe teadete, veelgi enam artiklite osa oli nõrk, nii tsensuuri survet kui toimetuse väimseid nõrkusi peegeldades, jäi mitme ajalehe, kui mitte üldse ajalehtede loetavaimaks osaks jätkuv romaan. Suurima ärilise algatusvõimega ajalehekirjastaja Jakob Kõrvi leht «Valgus» püüdis lugejaid hankida ja hoida põnevusromaanide, «vereromaanide» avaldamisega, mis koguni aastast aastasse venides järgmiste aastate tellimiste arvu soodsalt mõjutasid. Niisama tähelepanev on, et see leht loobus juhtkirjade avaldamisest, kujunedes ka teadete osas ainuüksi ajaviiteleheks. «Uus Aeg» alustas oma teed samuti ja levis edukalt tänu põnevusromaanidele.

«Valguse» ja veidi kultuursema ilmega «Uue Aja» põnevusromaanide vastu peeti teiste lehtede poolt isegi organiseeritud võitlust. «Niisuguseid inimesi, kes ainult vereromaanidest ja erutavatest luiskamistest mõnu tunnevad, meie leht oma lugejateks võita ei suuda.»³⁰ Nii kirjutab «Postimehe» Narva kaastöölise üsna toimetuse nimel. Mis häda põnevusromaanidega on ja kui madalat kultuuritaset nende lugemine osutab, sellegi kohta on appihüüdeid ilmunud, ja korduvalt. Sama ajalehe Viru-Nigula kirjasaatja teatab, et kihelkonnas loetakse üle 200 eksemplari «üht nädalalehte» — «põnevate juttude pärast, mis... lugejais muste, poriseid kiresid elule äratavad». Kirjasaatja tunneb sellepärast tõsist muret: «Kihvti imevad noored tütarlapsed juba sest saadik enese sisse, kui nad lugema hakkavad. Noorel inimesel, kes hirmu-romaanide hävitava mõju alla on sattunud, on raske säält pääseda.»³¹

Mõned ajalehed — eeskätt «Postimees», nii vana kui uue väljaandja all — püüdsid kultuuritule «vereromaanile» vastu seada väärtuslikku kirjandust. Nii ilmus ajalehtede romaanivalikusse mingi kompromiss. 1898. aastal järgnes «Postimehes» «Sõjale ja rahule» kohe ameerika põnevuskirjaniku Bret Harte'i «Jefferson Biggs'i romaan». Päriselt «uut häält kodumaa kooris» ei esindanud ka «Teataja» romaanid, kus küll Zola-naturalismile löivu maksti, mida esindasid nii Zola enda «Marseille' saladused» kui ka Max Kretzeri Berliini-romaan «Meister Timpe». Selles ajalehes avaldasid oma jutustusi veel J. Mändmets, A. H. Tammsaare, E. Peterson ja hiljem ka O. H. Münther. Eduard Vilde «Mahtra sõda» näitas, et algupärane kunstiline romaan võistleb edukalt põnevaima tõlkeromaaniga, ja see fakt räägib ka lugejate suurte hulkade, kõigepealt maa-lugejate kiiresti kasvanud ideoloogilistest nõuetest ja kõrgemale tõusnud maitsetasemest.

Kahe suurema ajalehe tõlkekirjanduse osa ongi meile dokumendiks lugejate suurte hulkade kirjandusliku maitse ja kirjanduslike nõuete tõusust sajandi esimestel aastatel. Mõlemad päevalehed («Postimees» ja «Teataja») lähenesid oma tiraažidelt kümnele tuhandele, teised lehed jäid kaugele maha, ja põnevusromaanide «Valguse» tiraaž langes neil aegadel kiiresti — 1896. aastal pidi see tiraaž veel kümne tuhande ümber olema³². Ei ole võrreldav tuhandes või kõige enam paaris tuhandes eksemplaris ilmutate raamatute kirjanduslik mõju neil aastatel kahes suuremas ajalehes avaldatava ilukirjanduse mõjuga. Ja see kirjandus ei ole halva valikuga.

«Teataja» nelja-aastase eluea kestel (1902—1905) on seal ilmunud järgmiste autorite teoseid, millega leht omandaski kirjanduslikult värske ilme: Aho, L. Andrejev, Björnson, Daudet, Doroševitš, Conan Doyle, Ivan Franko (lehes küll: Frank), N. Garin, Jerome K. Jerome, Kielland, M. Kretzer, Maeterlinck, Maupassant, Mikszáth, Mirbeau,

³⁰ «Postimees» 1901, nr. 233, Narvast; Narva alaliseks kaastööliseks oli sel ajal Kreenholmi õpetaja Jaan Speek, tuntud luuletajana J. Leidini nime all.

³¹ «Postimees» 1902, nr. 252 — Kodumaalt. Viru-Nigulast. Nimemärk Mr.

³² Ajalehtede tiraažide kohta täpsustavad uurimused puuduvad. Antud üldpilt on tõestatav kaudsete andmete najal.

Potapenko, Boleslaw Prus, Schnitzler, Stanjukoviš, Sudermann, Zeromski, Zola, Tšehhov, Tširikov, Turgenjev, Clara Viebig, E. Werner. «Postimehes» leiame samadel aastatel: Aho, Björnson, Hamsun («Nälg»), Hedenstierna, Hegeler, Konopnicka, Lagerlöf, Loti («Islandi kalamehed»), Malot, Mikszáth, Niedra, Niemojewski, Pantenius, Polenz, Potapenko, Prus, Rosegger, Samain, Sologub, Zola, Tetmajer, Tšehhov, Mark Twain, Upit. «Uues Ajas» korduvad Zola ja Jókai, «Eesti Postimehes» on üksteise kõrval Björnson, Conan Doyle, Hedenstierna, parun Korff ja E. Werner.

On märgata, et ilma kirjandusliku väärtuseta põnevusjutt ei kõida enam lugejate suuri hulki ega tee ajalehte võistlusvõimeliseks. Rahva suured hulgad on hakanud kirjandusest elutõtt ja ilutõtt koos otsima; nad vajavad mingil määral esteetilisi väärtusi. Kuid teravam on vajadus ideelise kirjanduse järele. Ideeta kirjandus taganeb sajandi alguse eesrindliku lugeja eest.

Neil aegadel on Maksim Gorki üks neid kirjanikke, keda esitatakse korraka mitmes ajalehes suurtele lugejatehulkadele.

«Tolstoi, Gorki, Tšehhovi töösid ootavad ajalehed ja lugejad põnevusega,» väidab vastava aja kohta O. Peterson, pidades nähtavasti küll silmas vene ajakirjandust ja vene lugejaid³³. Kui mõnikord ajalehtede toimetustööd tõepäraselt omal algatusel M. Gorki teoseid avaldasid või väliskaastöölised tõlkeid ideelistel põhjustel saatsid, siis ajalehtede väljaandjatel ei olnud midagi selle vastu, et vene lugejate hulgas ja välismaadelgi kõrge hinnangu leidnud uus kirjanik eesti lugejate ette ilmuks — sellest hoolimata või isegi selle pärast, et M. Gorki oli leidnud revolutsioonilise võitlejana tunnustuse. Sest ta oli lugejatele teretulnud, aga lugejaid püüdis iga ajaleht.

Ei ole kahtlust, et M. Gorki teosed eesti lugejaid huvitasid. Üheks tõestajaks on korduvad tõlked eri ajalehtedes. Lugejate poolt avaldati toimetustele sagedasti arvamisi lehe sisu, ka ilmunud kirjanduse kohta; mõne jutustuse menu põhjustas selle uue avaldamise teises tõlkes. M. Gorki oli sajandi esimestel aastatel saanud eesti lugejate poolt nõutavaks kirjanikuks.

*

Ajalehtedes ja ajakirjades oli M. Gorki teostel uue sajandi paari aastaga suur levik, kuid raamatutena oli ta tõlgete ilmumine visam.

Ajal kuni 1907. aastani ilmus raamatutena eesti keeles trükist neli M. Gorki teost. Esimeseks oli jutustus «Endised inimesed». See oli 87-leheküljeline brošüür, tavalises tolleaesgses formaadis, fraktuuris laotud. Tsensuuriluba on saadud Tartus 23. novembril 1901. aastal, brošüüri ilmumisaeg on märkimata, 1901. a. lõpul või 1902. aasta alguses. Brošüürile annab pidulikuma välimuse kirjaniku portreejoonistus tiitellehe ees. Nii tõlkijaks kui kirjastajaks oli Tartu väikese trükikoja omanik T. Kukk. Tõlge on tolleaesge keelekultuuri paremal tasemel. Et see haarav jutustus, ideeliselt «Põhjas» otsene eelkäija, lugejaid leidis, selles ei ole kahtlust. Teost oli trükitud 1500 eksemplari³⁴, see kuulus järelikult tolle aja suurefiraafiliste raamatute liiki. 1902. aasta olukorras kostis jutustusest varjatult, kuid hästi mõistetavalt, revolutsiooniline mõte.

Arusaadav ja kuulajaid mobiliseeriv, põõret ootama ergutav on brošüüri lõpp: «Halides, tõsistes, taeva telki üleni katvates pilvedes võis midagi kanget ja arusaamatut märgata; näis, just kui oleksivad nad, suure vihma valingule valmistades, kindlasti otsustanud, selle õnnetu, väsinud ja viletsa maapinna päält kõiki muda täiesti maha uhtuda.»³⁵

Ajakirjanduses ei märgitud seda tõlget kuigi palju, nagu ilmunud kirjandust üldse harva nimetati. Selle eest ainus vastava aasta tüüpiline lühiarvustus ütleb talle suure tunnustuse. Alguses kõneleb arvustajagi oma kahtlustest raamatu kohta enne luge-

³³ Oskar Birsgall, Kritikalised mõtted, «Uudised» 1904, nr. 10.

³⁴ Tiraažide andmed Kirjandusmuuseumilt.

³⁵ Endised inimesed. Maksim Gorki jutustus. Kirjaniku pildiga. Eesti keelde T. Kukk. Jurjevis — Tartus. T. Kukk'e trükk ja kirjastus — lk. 87.

mist — seega siis tunnistab, et ta võttis esmakordselt kätte Gorki teose. Siis aga järgneb: «Jah, mida rohkem Gorkij tööd «Endised inimesed» lugesin, seda rohkem tulin sellele arvamisele, et kuulutus polnud midagi liialdanud. «Endised inimesed» on peenike kunstitöö, põnev jutustus... Gorkij omandab imestamise väärt hinge tundmist ja kujutamise võimu. Tema oskab ime kombel lugejate südamesse tungida, ning igatüks akord või hääl, mis tema hinges helisema lööb, kõlab täiesti ja vägevasti lugeja omast vastu.»³⁶ Üsna üldistes sõnades ja nagu kohusetunde pärast lisab arvustaja juurde: «Tõlkija keele kohta jääb aga mõndagi soovida.»

Siis ilmus trükist üks, teine ja kolmaski M. Gorki näidend. 1907. aastani — ja hoopis kauemgi — ei ilmunud ühtki uut M. Gorki jutustava proosa teost raamatuna.

«Põhjas» esimene tõlge jäi hektograafilisse paljundusse. Mis puutub selle Gorki näidendi esimesse tõlkijasse ja mingil määral ka levitajasse, siis on kaheldav, kuivõrra ideelistel põhjustel ta seda tegi³⁷. Kõige järgi otsustades on ta püüdnud tõlkest kõigepealt teenida. Teose andis trükitult uues tõlkes välja näitekirjanduse levitaja H. Leoke Viljandis 1903. aasta lõpul või 1904. aasta algul (tsensuuriluba Tartus 10. novembril 1903)³⁸. Mõni kuu hiljem ilmus samalt kirjastuselt teose uus trükk («Rahva näitemängud» nr. 75/2). See on trükitud sama laoga, üllatavalt on isegi trükivead ja nende parandused samad, olgugi et väljaanne on iseseisvalt tsenseeritud (15. aprillil 1904). 52 lehekülje kestel on sama ladu muutusteta, siis aga järgnevad lühendused, mis nähtavasti arvestavad tsensori nõudeid lavateoste kohta. Teisel trükil puudub ainult noodilisa («Päike tõuseb ja lä'eb looja»).

Igatahes levis näidend lugejate keskele palju enam kui samaaegsed näidendid tavaliselt. Kui teine trükk vahest ehk lavastusteks oli mõeldud, siis esimene trükk pidas ka lugejaid silmas³⁹.

«Põhjas» levis teatrilavade kaudu kiiresti ja laialdaselt. See oli selle sajandi esimene massilise menüü sõnalavastus, ja nimelt «Estonias». M. Gorki tutvustamine eesti lugejatele toimus kõige laiemalt ühenduses selle näidendi lavastamisega.

Juba lavastamise eel kirjutati teosest kui Venemaa mõne nurga kohalikust, seega erandlikust elupildist ja lavastuse ülesandest kui umbes Volga-äärsete kolgaste erandlike elupiltide kujutamisest: «Paljasjalgsed — Maksim Gorki kirjatööde tegelaste pearingkond, nõnda ütelda tema kuningriik — on nendele, kes Volga-äärsetes ja teistes sellesama laadilistes Vene linnades ei ole saanud ligemalt rahvakihtide elu-olusid tähele panna, hoopis tundmata maailm. Sest meie linnade — külalust ei maksa rääkida — kõige kaugemale «põhja» langenud õnnatumad on nii kaugel M. Gorki tüüpustest, et nende järele väga raske on viimasid nende loomulikus olekus ette kujutada.»⁴⁰ Selle lugejaid lohutava pildi järel veendakse ka näitlejaid, kes ei ole saanud vajalikke tüüpe ise vaadelda, et nad kujude loomiseks vastavat keskkonda teoreetiliselt tundma õpiksid. Nähtavasti oli seda vaadet sisendatud ka «Estonia» näitlejatele tüki ettevalmistamisel. Selline eksotikaotsimine teosest ähvardas katkestada vahetu sideme M. Gorki näidendi ja meie tegelikkuse vahelt, see tõlgitsus püüdis ühtlasi teose aktuaalset, võitlevat ideed eitada või vähemalt seda võitlevat osa pehmenendada. «Postimehe» Pärnu kirjasaatja märgib järgmise aasta veebruarikuus, muidu küll Gorki teose lavastuse suhtes eitaval seisukohal olles, üsna vastupidist: ««Paljasjalgseid» ja paadialuseid võib

³⁶ P. Fr. K., Endised inimesed. Maksim Gorkij jutustus — «Uus Aeg» 1902, nr. 42. — Autori nimemärk näitab Peeter Friedrich Kõivu, mitme ajalehe kaastöölise, kes tol ajal oli Kiidjärvel õpetajaks.

³⁷ Vt. P. Põldroos, varem märgitud teos, lk. 145 jj.

³⁸ Tiitelleht: «Rahva näitemängud Nr. 75. Öömaja (Põhjas. На дне. Nachtasy). Näitlik pilt langenud inimeste elust. Neljas vaatuses. Kirjutanud Maksim Gorki. Venekeelse ja Saksakeelse alguskirja järele eestistanud Harry Rudolf.»

³⁹ Kirjandusmuuseumi andmeil ilmus esimene trükk 1000, teine trükk 400 eksemplari. P. Põldroos märgib esitrüki tiraažiks 1200 eksemplari.

⁴⁰ «Teataja» 1903, nr. 208, 18. septembril.

meie seltskond linnade uulitsatel ja «kabakutes» igal sammul näha... Rikastele ja kõrgematele, kes alamatest rahvakihtidest eraldatud on, ja kellel sis ka viimaste hädad ja puudused tundmata, võib Gorki «Põhjas» nii mõnesgi asjas sõrmenäitajaks ja hüüdjaks hääleks olla, kuid need ei tule teda «Valguse» näitelavalt vaatama.»⁴¹ See ei olnud kirjasaatja avastus, vaid publiku suured hulgad tundsid ise, ka vastupidi eelkõigeval seletustele, et siin on meist jutt, et samasugused vastuoksused avalduvad ka meie igapäevases ümbruses.

M. Gorki oletatavat eksootikat rõhutasid ajakirjanduses needki, kelle puhul võidi oletada Gorki teoste ja ta ideede tundmist. «Määratumat kuulsust, mis Maksim Gorkile Euroopas, Ameerikas ja ka Jaapanis osaks on saanud, võib ainult selle läbi seletada, et see ringkond, kust ta oma tegelased võtab, kõikidele täieste tundmata, uudis ja iseäralik on.»⁴² Sama kirjutuse järjes (järgmises numbris) võtab artikli autor teose mõistmise lähtekohaks Lukaa, arvates autori idee selles olevat, et ta «toob kogu elu «põhja» koldeuse oma imestamise-väärt näitemängus ette, kogu selle viletsuse, mis kapitalism on sünnitanud ja tuhandet inimesed põhja ajanud, kust väljapeasemine võimata on». Lõpuks küsitakse: «Kus on väljapeasemine?» Inimene tahtvat «muredest, viletsustest, väiklasest olekust ja näljast kõrgemal olla... Ometi ei suuda ta midagi teha, ta ei jõua välja peasedagi»⁴³.

Eduard Vilde oma Berliini-kirjas näidendi ettekandest⁴⁴ ei teinud endale ülesandeks näidendi ideelise sisu selgitamist. Ta võrdles Berliini Väiketeatri ja Tallinna «Estonia» lavastusi elutõe seisukohast. Nõudes realistlikult teatrikunstilt ka olustiku õiget esitamist, tõdes ta, et «Estonia» näitlejad «on niihästi välispidisel kuj ka hingeliselt loomulikud venelased, nad on paremini ja sügavamini Gorki realistliku kunsti vaimulapsed kui need, mis ma Saksamaa pealinnas nägin». Ta tunnustab seejuures saksa näitlejate kunstilisi saavutusi, kuid: «Nende puudus oli see, et nad, nagu juba tähendatud, küllalt täisverd venelased polnud.» Sellest kirjutusest ei võiks välja lugeda otsust, nagu olnuksid eesti noored asjaarmastajad üldse kõrgemal kunstilisel tasemel kui Berliini kunstiteatri näitlejad.

«Põhjas» lavastusele Tallinnas järgnesid sama aasta lõpul lavastused Tartus A. Wiera teatris, Viljandi «Vabaduses» ja Pärnu «Valguses». Ka Tallinna saksakeelne Linnateater ja Tallinna Vene Seltskondlik Ühing kandsid näidendi ette.

«Põhjas» leidis sel revolutsioonieelsel ajal massilist vastuvõttu kolmes linnas, kuid Tartu ettekanne ei suutnud suurtele hulkadele vastuvõetavaks saada. Ajakirjandusest ei leia me teosesse lausa eitavaid suhtumist üldse. Tallinna lehtede üldine toon on juba ette seesugune, et just selle näidendi rohkearvuline külastamine kõneleks meie rahva kultuursusest. Üks Tallinna leht kirjutab kolmanda etenduse eel: «Ühtlasi näitame sellega, kui saali täis paneme, minu pärast kas nii, nagu kiilutud, et meie rahvas näitemängust oskab lugu pidada ja see teadmine on armas ja lõbus, toob edu ja kinnitab jõudu.»⁴⁵

«Postimehe» sõnum «Põhjas» esietendusest erineb küll Tallinna ajalehtede toonist oma külmusega, ja nimemärgita kirjasaatja ei leia tükist midagi positiivset: «Näidendi sündmustik on hoopis väikene, pääsiht kõiges neljas vaatuses näitab ainult jõudlike tooruse kujutamine olevat, mille mõju vaatajate kohta umbes niisama on, nagu meie «Önneröövliil.»⁴⁶ Näidendi kümnenda etenduse järel, juba järgmisel aastal, märgib arvustaja rahva suurt osavõttu: «Kuulajaid oli jälle saal täis, nagu igakord enne.» Siis esitab ta vastamata küsimuse: «Kust tuleb see haruldane osavõtmine, mida ühegi muu

⁴¹ «Postimees» 1904, nr. 36, Pärnust. (Nimemärk: N.)

⁴² «Teataja» 1903, nr. 95, M. Gorki «Öömaja». Silvia [O. H. Münther].

⁴³ See a s a m a s, nr. 96.

⁴⁴ Maksim Gorki «Öömaja» Berliinis — «Teataja» 1903, nr. 246; uuesti ilmunud: Eduard Vilde. Artikleid ja kirju, Tallinn 1957.

⁴⁵ «Uus Aeg» 1903, nr. 124.

⁴⁶ «Postimees» 1903, nr. 214, 24. sept.

haritud ilm. Ka Eesti kirjandus on temalt seda ja teist omandanud, ja iga uut toodet teretame rõemuga, kui meie sealt tõesti Gorki töö leiame...»

Paar aastat hiljem esitati «Kodanikud» ka näitelaval, seekord «Lootuses», kus teos kuigi palju tähelepanu ei võinud. Tõlge olnud selleks lavastuseks uus, «jättis aga ikkagi mõnda soovida». Ajalehearvustaja arvates on «Kodanikud» Gorki teise teose varju jäänud: «Kodanikud», mida kirjanik ise «pildikesteks» nimetab, ei ole nii suurt tähelepanemist võita suutnud kui «Põhjas». Viaks ei ole aga mitte tüki kokkuseade, vaid asjalugu, et «Põhjas» ootamata julgusega elu rapune põhi näitelavale tõsteti, vaatata ja kuulaja, kui nii ütelda tohib, lausa pimedaks löödi; ja selle varju kadusivad «Kodanikud» ära.»⁵¹

Juba ilma eeltsensuurita ilmus M. Gorki kolmas näidend «Suvitajad» eesti tõlkes (1907). Selle tõlkijaks oli järgnevate aastate tuntud töölisliikumise tegelane J. Elbe, kirjastaja oli trükikojoamanik G. Zirk Tartus. Tõlke keel on üldiselt korralik, stiil ei vasta aga Gorki dialoogile — ei tule vabandada ainult tollaegse eesti keelega, kui dialoogist ei ole haritlastest tegelasi tunda.

Perekonnaleht «Linda» andis 1904. aasta kestel kolm Gorki-tõlget, nimelt «Laulu tormilinnust» («Marulind»), katke «Konovalovist» ja «Jõulu laupäeval»⁵². Uues ja paremas tõlkes ilmus «Jemeljan Piljai», uudisena «Vanaisa Arhip ja Ljonka», juba avaldati ka «Inimene» ja uus rütmiline tõlge «Laulust Tormilinnust». Uuesti tõlgiti «Tšelkašš». «Laul Kotkast» ilmus uuel, olgugi mitte paremal kujul⁵³.

Ajalehtedes oli Gorki-tõlgete avaldamine uut hoogu saanud, nüüd aga on avaldamiskohad arvuliselt vähenenud. «Postimehes» ei ilmunud juba teist aastat ühtki teost. «Teataja» on korraga esirinda astunud, ja «Linda» äratub erilist tähelepanu uute ning kirjanduslike Gorki-tõlgetega.

1905. aastal toimus seletamatu tagasimine Gorki-tõlgete arvus. «Linda» tõi veelgi kaks tähelepanuväärset tõlget⁵⁴. «Teataja» avaldas uuesti «Laulu Tormilinnust», uues ja märksa paremas tõlkes, ning jutustused «Boles» ja «Kell»⁵⁵.

*

Reaktsioonij pealetungil, juba 1905. aasta detsembris, suleti suurem osa eesti ajalehti. Pikapeale revolutsioonid uued lehed nende asemele, ja tähelepanuväärset jätkasid need seniste lehtede revolutsioonil ajal kujunenud väljendusviisi ning püüdsid toetuda revolutsioonilise virgunud lugejaskonnale. Sellega ühenduses võib tähele panna ka M. Gorki poliitilist mõju lugejate suurtele hulkadele. M. Gorki nimi osutus uute ajalehtede soovituseks eriti töölislugejate juures, kellel oma ajaleht puudus.

K. A. Hermann oli omandanud seniselt väljaandjalt J. Kõrvilt Tallinna ajalehe «Valgus», mille ta 1906. aasta lõpul seisma jättis, selle asemele uue päevalehe «Hüüdja» asutades. Sel lehel ei olnud küll mingit poliitilist ilmet. Ometi on tähelepanuväärne, et uus

⁵¹ «Uus Aeg» 1905, nr. 46, 23. aprillil, Tallinna sõnumed.

⁵² «Linda» 1904, nr. 31, Meri ja töölised, M. Gorki j. E. Mihkelson [katke «Konovalovist»]; «Linda» 1904, nr. 46, Marulind. Maksim Gorki järele -do-; «Linda» 1904, nr. 51 ja 52, Jõulu laupäeval. M. Gorki järele M. J. Vim. (Tõlkija nime-märgi taga on mitme M. Gorki jutustuse tõlkija M. J. Vunk.)

⁵³ «Teataja» 1904, nr. 139, 140, 141 — Jemeljan Piljai, M. Gorki järele E. J. Öuna-puu; «Uudised». Vesteosa, 1904, nr. 88, 89, 90, 91 — Vanaisa ja pojapoeg. Maksim Gorki järele K. H.; «Teataja». Kirjandus-Teadus, nr. 268 — Inimene, M. Gorki järele J-g-s; «Uudised». Vesteosa, 1904, nr. 37 — Laul tormikotkast. M. Gorki järele C. R. Usai; «Teataja» 1904, nr. 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159 — Tšelkašch. Maksim Gorki järele Otto Peterson; «Teataja», Kirjandus-Teadus, 1904, nr. 204 — Kotkas. M. Gorki järele D. M.

⁵⁴ «Linda» 1905, nr. 29 ja 30 — «Sõbrakesed». Maksim Gorki järele A. K.; nr. 43 ja 44 — Inimene. Maksim Gorki järele A. K.

⁵⁵ «Teataja» 1905, Kirjandus-Teadus, nr. 223, Laul tormikotkast. M. Gorki järele A. Borets; «Teataja» nr. 5, Boles. M. Gorki jutuke. Eestistanud G. Ast; «Teataja» nr. 112, Kell. Maksim Gorki järele L. Poom.

|| Rumor

ajaleht alustas ilmumist M. Gorki suurema jutustusega «Kolm inimest»⁵⁶. Suletud «Teataja» järglaseks sai 1. maist 1906 uus ajaleht «Vaatleja», mis kindralkuberneri poolt juulikuul algul suleti. «Vaatleja» lissas ilmus Gorki «Tark»⁵⁷. «Vaatleja» asemele astus uus ajaleht «Sõnumed» (6. juulist 1906 kuni 26. juunini 1907, mil suleti). «Sõnumed» on pahempoolne Eesti päevaleht. Uhiselu küsimustes asuvad «Sõnumed» alati töötava rahva ja varandusliselt kehvemate kihtide kasude eest maal ja linnas õiglaselt ja julgelt välja — nii tutvustas ajaleht ennast rahvale kuulutuse kaudu⁵⁸. «Sõnumetes» ilmusid pikem jutustus «Rändaja» ja veel «Stepis»⁵⁹. Kuid Gorki teoseid avaldasid ka teised lehed. Ajaleht «Noorus», millele kuidagi poliitiliselt selgust ei võidud omaseks pidada, avaldas uues tõlkes «Jemeljan Piljai»⁶⁰. J. Järve mitme nime all ilmuvad «Virulase» järglased tõid ka mitu M. Gorki jutustust, samuti kui lehed ise olid oma aja kärede tooni esindajad⁶¹.

Ajalehtede ja ajakirjade Gorki-tõlgete kõrval äratavad tähelepanu kirjanduslikud kogumikud, mida iseloomustab revolutsiooni jätkamise siht. Üks neist on «Edu» kirjastuse kalender 1907. aastaks⁶². Paks teatmekalender on tähelepanuväärne ebamäärasest revolutsioonitundest kantud sisuga. Tõlkejutud taotlesid kaasaegsuse poliitilist teravust. Selles väljaandes leidub ka M. Gorki laast «Elu palge ees»⁶³.

Väga mitmekesiste poliitselliste ja majanduslike raskustega võideldes püüdis J. Liilienbach eriti reaktiooni pealetungi ajal tööliste kirjandust välja anda. «Edas» II albumiga avas ta 1906. aastal väga mitmekesise sisuga «Lendlehe» seeria. Seal oli poliitilist satiiri («Kuulipilduja», «Valinali», «Päevakaja», H. Rooskaja pilkelaulud), vene ajalooliste dokumentide tõlkeid, Klara Zetkini, A. Bebeli ja K. Kautsky kirjutusi. Kaks numbrit olid esmajoones ilukirjanduslikud. Lihavõtteks 1907 ilmunud «Lendleht» on pealkirjaga «Kolgata», selle kodumaisteks autoriteks lühikeste teostega on Fr. Mihkelson [Tuglas], K. Vibuane, G. E. Tomberg, W. Proletarlane, H. Pöögelman, M. Aitsam, A. H. T[ammsaare] ja J. L[iilienbach]. Fr. Tuglasel ilmus selles väljaandes «Kui rahvas käib Kolgata teed» (hilisemais väljaannetes: «Kolgata teel»), mis ongi albumi üldnimetuse andnud. Kogus leidub ka M. Gorki «Laul Tormilinnust» uues, nüüd juba kuuendas tõlkes⁶⁴. Seeria viimane väljaanne «Tagasi» moodustab ligikaudu samalaadse kogumiku — autoriteks on Fr. Mihkelson [Tuglas], M. Aitsam, J. Kreek, A. H. Tammsaare, Ed. Vilde, J. L[iilienbach], Leopold Pinder ja Chr. M-lind, peale selle veel anonüümne kirjutus kadettide erakonnast ja A. Heraklidese omapärane uurimus «Lindanisast». Ka selles esineb Gorki — muinasjutuga «Hall», mille pealkiri on muudetud⁶⁵.

⁵⁶ «Hüüdja» ilmus 15. detsembrist 1906 kuni 7. veebruarini 1907, avaldades selle ajaga 32 numbrit. Kogu selle aja kestel ilmus jätkuva romaanina M. Gorki jutustus pealkirjaga «Kolmed».

⁵⁷ Jutustuse olid tõlkinud J. Heimberg ja O. Hinzenberg. «Vaatleja» lisa 1906, lk. 59. Tark mees. M. Gorki järele W. P[oom].

⁵⁸ Toimetuse koosseisus märgitakse A. Hansenit (Tammsaaret), «ligemate kaastöölise» hulgas E. Petersoni, E. Vildet, O. H. Müntherit, Gustav Suitsu, J. V. Veskit, H. Pöögelmanni, J. Sarve, L. Jürmani, H. Öiglast «ja hulk teisi rahvameelseid mehi».

⁵⁹ Rändaja. M. Gorki järele Miles — «Sõnumed» 1906, nr. 33—40; Stepis. M. Gorki järele A. Sch-ll — «Sõnumed» 1907, nr. 22, 23, 24.

⁶⁰ Jemeljan Piljai: Maksim Gorki järele A. Feldmann. «Nooruse» jutulisa 1906/7, nr. 4, 5, 7. — «Nooruse» poliitilise sõltuvuse iseloomustuseks: V. Miller, Eesti ajakirjandus Balti saksluse teenistuses, «Eesti Keel ja Kirjandus» 1941, nr. 1.

⁶¹ Kollase saadana linnas. Maksim Gorki järele K. R. P. — «Säde» lisa 1906, nr. 7, 8; Seltsimees. Maksim Gorki. Eesti keelde K. R. P. — «Uue Virulase» lisa 1906, nr. 6; Vangimaja. M. Gorki jutt. Tõlkinud J. Jürisson — «Uus Virulane» 1907, nr. 77—86; Kõlbluse preester. Maksim Gorki järele P. Olak — «Uue Virulase» lisa 1907, nr. 25—27.

⁶² Friedebert Tuglas, Noorusemälestused RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tartu 1940, lk. 193.

⁶³ Edu kalender 1907 aasta jaoks. Valgas 1906 — lk. 182—183. Tõlkija nimemärk -ed.

⁶⁴ Marulind. M. Gorki järele A. Rosin.

⁶⁵ Maksim Gorki, Neid oli kolm... Tõlkinud M. Oorgu (= Mihkel Luts, tol ajal Tartu Õpetajate Seminari õpilane).

1907. aastaga lõppes M. Gorki tõlkimise esimene pikk periood, mille kestel suur kirjanik oli saanud rahvaomaseks laialdastes lugejate ja teatrikülastajate hulkades ning esinenud revolutsiooni lipukandjana võitluse ägedaimail päevil.

*

Ei moodusta küll mingit eri peatükki tsensori osa M. Gorki eesti tõlgetes. Nii tige-
dalt nõudlikud kui olidki tsensorid, eriti Tallinna tsensor Jüri Truusmann, oli M. Gorki
tõlgete tsenseerimine siiski tavaliselt kergem sellepärast, et tõlgitud teoste originaalid
olid juba tsensori poolt lubatavaks tunnistatud. Siiski puutume kokku ka eraldi keelust-
tamise kavatsusega. Otto H. Müntheri kurdab «Teataja» juures töötades eriolukorra üle
Tallinnas: «Postimehes» tulevad mõned tükid läbi, sellepärast et tsensor parem on. Teie
ei tunne tsensori olusid sugugi. Peterburis on «kevade», aga meil on talv, mitte midagi,
mis parem on, ei lase ta läbi, nii et ei maksa püüda... Täna tõmmas Gorki «Ini-
mese» maha.»⁶⁶ See keeld võeti ilmselt tagasi, sest tõlge avaldati «Teataja» lisas mõne
päeva pärast⁶⁷.

Paaril juhul on M. Gorki teosed ilmunud eesti tõlkes enne kui originaalid legaalseis
vene väljaannetes. M. Gorki laast «Elu palge ees» ei saanud pärast 1900. aastal aja-
lehes avaldamist ilmutumiseks ja seda avaldati selle järel välismaadel kui ka pörand
all. See ilmus 1906. aastal «Edu» kalendris, sama aasta algul oli selle küll ka Tallinna
saksa ajaleht ära toonud⁶⁸. Kaheleheküljelise mõistujutu sisuks on, et õigused tuleb
võtta, neid ei tule paluda.

Mõnel juhul on M. Gorki teoseid tõlgitud ajalehtedest, enne raamatu kujul ilmutist.

Esineb koguni juhtum, et M. Gorki varjamatult revolutsiooniline teos ilmub ajalehes
toimetuse tähelepanematuses või peatoimetaja teadmata. Teisiti ei saaks mõista pikema
vaheaja järel «Postimehes» M. Gorki otse üleskutselise teose ilmutist — lehes, mis
revolutsiooniga kaasa ei läinud. See on sümboolne mõistujutt «Tammi lõhkumine», mille
lõpulaused kõlasid eriti siis üleskutsesena: «Võitlus ei lõõ meid mitte kohkuma, ei ka
surm; meie tahame oma vendade vabaduse päästa!... Neid *lüüakse tagasi*, aga nad
tungivad jälle päüle!... Vabalt veerevad vood ja ülistavad võitlejaid, kes oma ven-
dade vabaduse eest surivad... Auu langenutele! Vabadus elavatele!»⁶⁹

*

Kaheksa aasta kestel, 1899—1907, ilmusid seega eesti tõlkes järgmised teosed (nüüd-
sete «Teoste» pealkirjadega märgitud, «Teostesse» mittekuuluvad tööd on kur-
slivis):

1. «Kirilka» (1899), 2. «Jemeljan Piljai» (viis korda, 1900, 1902, 1904, 1906, 1907),
3. «Rahutust raamatust» («Rahutu raamat», 1901), 4. «Väljaviimine» («Naese karista-
mine», 1901), 5. «Laul Tormilinnust» (kuus korda — «Laul tormikajakast», «Marulind»,
«Laul Tormikotkast» — 1901, 1904, 1904, 1905, 1905, 1907), 6. «Lugeja» (kaks korda,
1901), 7. «Endised inimesed» (1902), 8. «Zazubrina» (kaks korda, ka: «Hambamees»,
1902), 9. «Kakskümmend kuus ja üks» (1902), 10. «Kuradist» (1902), 11. «Veel kuradist»
(1902), 12. «Laul Kotkast» (kaks korda, ka: «Laul kullist», «Kotkas» — 1902, 1904), 13. «Or-
lovide abielupaar» (1902), 14. «Khaan ja tema poeg» (1902), 15. «Kurjategijad» («Kudas
mõrtsukaks saab» — 1903), 16. «Seltsilised» (kaks korda, «Vanad sõbrad», 1903, 1905),
17. «Pogromm» («Hävitamine», 1903), 18. «Põhjas» (kaks korda, 1903, 1904), 19. «Välke-

⁶⁶ O. H. Müntheri kiri Helene Õiglasele 23. novembril 1904; ärakiri Kirjandus-
museumis.

⁶⁷ Inimene. M. Gorki järele J-g-s. — Kirjandus-Teadus. «Teataja» lisaleht 268. numbri
juurde; ilmus 27. novembril 1904.

⁶⁸ «Revalsche Zeitung» 1906, nr. 17 — Maxim Gorki, Vor dem Angesicht des Le-
bens. — Eelmisel aastal (1905, nr. 12) olid samas lehes ilmunud «Danko» ja «Vesi ning
selle tähtsus looduses ja inimelus».

⁶⁹ Lisaleht «Postimehe» nr. 115 juurde, 28. mail 1905.

kodanlased» («Kodanikud», 1903), 20. «Makar Tšudra» (kaks korda, 1903, 1905), 21. «Kord sügisel» (1903), 22. «Igavuse pärast» (1903), 23. «Vanaisa Arhip ja Ljonka» («Vanaisa ja pojapoeg», 1904), 24. «Jõulu laupäeval» (1904), 25. «Inimene» (kaks korda, 1904, 1905), 26. «Tšelkašš» (1904), 27. «Boles» (1905), 28. «Tammi lõhkumine» (1905), 29. «Sõbrakesed» (1905), 30. «Kell» (1905), 31. «Kolm inimest» («Kolmed», 1906—1907), 32. «Rändaja» (1906), 33. «Kollase Saatana linnas» (1906), 34. «Seltsimees» (1906), 35. «Tark» («Tark mees», 1906), 36. «Stepis» (1907), 37. «Vangla» («Vangimaja», 1907), 38. «Moraalpreester» («Kõlbluse preester», 1907), 39. «Hall» («Neid oli kolm», 1907), 40. «Elu palge ees» (1907), 41. «Suvitajad» (1907). Seega ilmus kõnesoleval ajavahemikul nelikümmend üks eri teost, peale selle katkeid ja kildusid. Mahult moodustab see kogu ligemale kaks «Teoste» köidet. Pealegi avaldati mitu teost korduvalt, enamik neist suures eksemplaride arvus. Kui arvestada, et sajandi esimestel aastatel säilitati väga laialt ajalehtede jutunurki, siis jäid ka M. Gorki mitmed teosed võimalikult tuhandeis eksemplarides pikemaks ajaks loetavaks. Selle järgi võime ka ilma eriuurimisteta tõdeda M. Gorki teoste tugevat mõju rahva suurtes hulkades, eriti noorte lugejate kirjandusliku ideelisuse ja maitse kasvatamisel.

*

M. Gorki varasemate teoste mõistmist mõjutas Eestiski pidurdavalt kaasaegsede vene kriitika avaldud püsiv ja lausa tahtlik kirjaniku väärtõlgendamine. Üheks korduvaks väiteks oli, nagu oleks Gorki pöördunud elust väljatõugatud, «paljasjalgete» poole eksotika-romantika pärast, ainult ebatavaliste leidmiseks, seega eemaldumiseks kaasajast ja kaasaja inimese ees seisvaist küsimustest. M. Gorki kinnitas küll paljude aastate järel: «Paljasjalgsed olid mulle «ebatavalised inimesed». Ebatavaline nendes oli see, et nemad, «deklasseerunud» inimesed, — oma klassist irdunud, tema poolt välja tõugatud — olid kaotanud oma klassi-ilme kõige iseloomulikud jooned... Sooviga kujutada «ebatavalisi», mitte aga armetuid, väikekodanlikku tüüpi inimesi seletubki mu kiindumus «paljasjalgseisse». Siin avaldas muidugi mõju ka välismaine, eelkõige prantsuse kirjandus, mis on värvikam kui vene oma. Ent peapõhjuseks oli siin soov omalt poolt kaunistada — «väljamõeldisega» — «tütütalet vaest elu...»⁷⁰ Erakordse kangelas otsimine ei tähendanud Gorkile põgenemist kaasaja tegelikkusest kas või rohkem minevikujooni säilitanud vähemtsiviliseeritud ääremaille, sidemete kaotamist kaasaja tegelikkusega, nagu kriitika tavatses väita. On tähelepanev, et Venemaa elust kaugel olev Georg Brandes avas oma 1901. aastal kirjutatud artiklis Gorki varaste jutustuste üldidee selgemini, kui tavaliselt suudeti teha Venemaal: «Ta raamatuist me ei saa samuti teada, kust peame õnne otsima; nad näitavad meile ainult, mispärast ja mil viisil õnn peaaegu alati libiseb eemale Venemaa alamate klasside eest ja kuidas viimased elavad viletsuses rasket ja õnneta elu.»⁷¹ See on valdavate ühiskonnakriitiliste ja tunderevolutsiooniliste helide kuulmine neist teostest, mida mitu ja mitu aastat hiljemgi seletati elust põgenemise püüde avaldusteks. Samuti oli sajandivahetusel sageli esinev filosoferimine Gorki tugevate, julgete ja hoolimatult tooreste iseloomude puhul, nende samastamise püüde Nietzsche «üllinimesega», kirjaniku suur moonutamine; isegi siis, kui kirjanikku ei peetud Nietzsche mõjualuseks, lohututi sellestki, et Gorki ja Nietzsche vaated elule sattuvat kokku⁷².

⁷⁰ Sellest, kuidas ma õppisin kirjutama (1928) — M. Gorki. Kirjandusest. Artiklid ja kõned 1928—1935. Tõlkinud K. Sipjagina ja O. Samma. Tallinn 1948, lk. 238, 240—241.

⁷¹ Tsiteeritud: Собрание сочинений Георга Брандеса. Том девятнадцатый. Россия. Наблюдения и размышления. Литературные впечатления (aastarvuta), lk. 293.

⁷² Nietzsche kirjutati neil aastail väga palju ja ta mõistmine oli tol ajal omapärane. Andrejevits, üks progressiivsemaid kriitikuid endiste narodnikute leerist, näeb temas esmajoones tõekuulutajat (tsit. brošüür, lk. 28). Aleksandrovski (tsit. brošüür, lk. 77, 78) väidab, nagu oleks Gorkil ja Nietzschel sama maailmavaade ja kaasaja ühesugused mõjud, olgugi et ta Gorkil eitab Nietzsche kirjanduslikku või filosoofilist mõju.

Gorki õigele seletamisele lähenes uue sajandi algul tekkimisel olev marksistlik kriitika. Pisut hiljem, 1910. aastal kirjutatud artiklis arvestab V. Vorovski (kirjutab P. Orlovski pseudonüümiga) õieti asjaolu, et M. Gorki avaldas oma esimesed teosed ühtaegu marksistlikult juhitud tööliikumise esimeste sammudega Venemaal, ja siis annab ta otsuse: «Liikumise koiduajal... tungib esteetilisse ideoloogiasse ainult kujunemata röömsaid eelaimusi ja ootusi, see on täidetud kuhjuvate jõudude külluse tundest ning tahetest neile jõududele vallandumist võimaldada... Romantiline luuletaja ei taju ümbritsevat maailma lihtsalt kunstilistes kujundites, vaid tihendatud värvides, potentsieritud vormides... Seepärast on romantilise kirjanduse kujundid ebatavaliselt reljeefsed, eredad, värvikad, avatlevad kergesti oma ebarealsusega, kutsuvad esile võimsamaid emotsioone kui realistlikud kujundid, olgugi et viimased on rahulikumate ja sügavamate elamuste saadetud.»⁷³ Gorki varasemad teosed on romantilisest tundest kantud revolutsioonilise ideoloogia avaldused. Ja ainult pime võis selle tunde avalduste aluseks pidada filosoofilist idealismi, millise vassingu vastu Gorkil tuli veel oma elu viimasel kümnendil astuda⁷⁴, kuid samuti «üliinimese» otsimist või väita iseenda kujutamist oma kangelaste mitmekesistes kujudes.

Nõukogude kirjandusteaduses on hästi selgunud Gorki varasemate teoste ideeline väärtus. Sellest hoolimata, et autor üheksakümnendail aastail oli ise pidevas maailmavaatelise kujunemise protsessis, on ta tolle aja «romantilisised» teosed ülimalt elu teravate kaasagsete küsimuste peegeldused ja uute lahenduste otsingud. Mitmesugused omavahel erinevad «paljasjalgsed» peegeldavad ühiskondlikke vastuolusid, mis on jõudnud ka deklasseerunute keskele. Rahulolematu kaasaja ühiskondlike suhetega kristalliseerub selgeks ja kindlasti teostuvaks unistuseks revolutsioonist⁷⁵.

Gorki tsenseerimise ajalugu näitab usumatuid asju üksikute teoste väärmõistmisest, allegooria mittemõistmist ülimalt selge pildi juures. Nii keelustati Gorki «Kevadmeloodiad», mis on kirjandusliku kujunduse ja idee väljenduse kirglikkusest madalamal tasemel kui selle lõpp «Laul Tormilinnust», kuid just see ideest küllastatud ja hästimõistetav lõpp sai trükiloo. Samataoliselt on Gorki lugemisel mõnikord eksinud ka õpetatud arvustajad.

Lugeja suutis siiski allegooriad õieti avada, teoste ideelise sisu leida, sest loetav teos sõnastas ta tunneteks kujunenud kogemusi, andis kirjandusliku vormi esialgu veel ebamääraseile rahutusetunnetele. «Laulu Tormilinnust» on korduvalt lendlehtedena levitatud, ja ainult see fakt kõneleb teose selgest, hästimõistetavast ideest kaasajal ja nendeigi lugejate juures, kelle kirjanduslik lugemus oli madalal tasemel.

Samuti leidsid lugejate laiaades hulkades suure vastukõla «Laul Kotkast» ja «Inimene». Revolutsioonieelsel ajal oli allegooria ideelise kirjanduse vajalik vorm, ja kirjaoskus tähendas siis ka oskust allegooriat õieti avada.

*

Sajandi algusest peale avaldas eesti ajakirjandus tähelepandava üksimeelsusega M. Gorkist isikulisi teateid, rangelt erapooletuid või pooldavaid, olgugi et nende sisu on sageli tühine ja mõnigi kord on teated vene lehtedest kontrollimata tõlgitud ning tõele mittevastavad. Lühikesi teateid ilmus seoses kirjaniku valimisega Teaduste Akadeemia auliikmeks ja valimise tühistamisel ning sellega ühenduses avaldatud poliitiliste süüdistuste puhul. Näidend «Põhjas» asetas M. Gorki Eestis laia üldsuse tähelepanu tulipunkti, ja ta näidendi menu ühes või teises Venemaa linnas, samuti välismail, kaasa arvatud koguni

⁷³ В. Вор ов с к и й, Литературно-критические статьи, Москва 1956, lk. 255, 256.

⁷⁴ Kirjandusest, lk. 241.

⁷⁵ Gorki varasemate teoste tõlgendusest: Академия Наук СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом); История русской литературы, том X. Москва — Ленинград 1954, lk. 225—280. Vastava osa autorid on S. Kastorski ja K. Muratova.

flaamikeelne lavastus, andis ainet mitmele teatele. Väikekodanlikult tühised ja kontrollimata olid mõned teated Gorki teoste kirjastamisest, honoraridest, öeldavaist kavatsustest kirjastajaks hakata ja selletaolised; kuid ka Gorki suurte honoraride teadet saatis meeldetuletus, et kirjanik on noorena palju puudust tundnud, revolutsiooni ajal aga teatati varjamatult, et Gorki kingib oma suurtest honoraridest valdava osa revolutsiooni liikumise toetuseks. Otse tühiseid teateid avaldati Gorki elust Peterburis ja kirjutamisest või reisidest, näiteks Riiga. Ka tühiste teadete rohkus räägib sellest, et vähemalt eesti ajalehtede toimetustes peeti Gorkit väga silmapaistvaks kirjanikuks, kelle iga liigutus huvitab suuremat või väiksemat hulka lugejaid. Ei tule küll märkimata jätta, et juba 1905. aastal loobuvad konservatiivsesse leeri kuuluvad ajalehed ka isikulistest teadetest Gorki kohta.

Mittekirjandusliku kroonika kõrval tekitab siis enam kui muidu huvi erandlik kirjanduslik teade Gorkist:

«...No Gorki on praegu Soomes.»

Nii ütleb Georg Brandes 1906. aasta varakevadel G. Suitsule, kes vastab, et ta Gorkit mõne nädala eest Helsingis nägi, ja jutustab soomlaste auavaldustest kirjanikule. «Brandes vastas omalt poolt jutustusega, kuidas ta omal ajal Gorki käest kirja saanud, milles see teda kõrvalopsu eest tänanud. Nimelt lugenud Gorki pagari sellina olles niiviisi Brandest, et ta tema kirjatöösid pahemas käes hoidnud, parema käega aga leibade eest hoolt pidanud. Kuid korra lasknud ta leivad Brandesi pärast ära põleda ja saanud selle eest meistritll kõrvalopsu.»⁷⁶

Selletaoline kirjanduslik vahelugemine Gorkist oli juba haruldus.

Eesti kodanlik kriitika püüdis Gorki mõjusid noorte kirjanike teostes otsida, kuid need otsimised näitavad arvustajate Gorki-tundmist üsna kuulu järgi. Nii ütleb üks arvustaja leidvat, et Fr. Mihkelsoni (Tuglase) «Jumala saare» «kujutamiseviisis paistab vene kirjanikkude, iseäranis Leonid Andrejevi ja Gorki mõju läbi»⁷⁷, mis mingil määral ehk võiks Gorki osas õige olla, kuid mitte mõjuna tavalises mõttes, vaid üldise hingelaadi ja rahutu stili osas, Gorki varasemate teoste valmu taasavaldumises. Varem oli teine arvustaja sama kirjaniku noorpõlveteoses «Nõiutud ringis» leidnud naturalismi ja Gorki mõju kõrvuti — ja üsna põhjendamatult⁷⁸.

Gorki pooldajatel on märgata ka üksikuid teadlikke jäljendusi, kuid need ei jõua isegi Gorki kordamiseni. Kõigepealt tuleb märkida luuletuskatset «Mets langes», mis on kirjutatud küll revolutsiooni ajal, kuid mis siiski ei meenuta Gorki revolutsioonilist allegooriat, seevastu aga esitab leinatunnet⁷⁹.

Kuivõrra Gorkit eesti ajakirjanduses sajandi esimestel aastatel tutvustati, oli see vene kodanliku kriitika üldsõnaline kordamine. Revolutsiooniaja ajakirjanduses puudus Gorki teoste revolutsioonilise sisu avamine. Üldse kirjutati kirjandusest sajandi esimestel aastatel vähe, ja teated Gorkist kui revolutsionäärist ei leidnud neiski kirjutustes põhjendust Gorki teostest — see jäi lugejate eneste leida. On üllatuseks, kui Gorki osa proletaarse kirjanduse loomises ja sellega koos sotsialistliku leeri kirjanduse tekkimist pöördelisel ajal tutvustab eesti kriitikas ainult noor Tuglas oma esimeses kriitilises katses:

«Terve elu on palavikulise hoo saanud, üle öö tõusevad põlevad päevaküsimused üles, millede pääle käesolev põlv vaevalt otsekoheseid vastuseid anda suudab. Ühes sellega

⁷⁶ Gustav Suits, Sihid ja vaated. Helsingi 1906, lk. 140.

⁷⁷ J. Luiga, Noor-Eesti II. Mõtteid lugedes. «Eesti Kirjandus» 1907, uuesti: Päevamuured I, Tartu 1934, lk. 40.

⁷⁸ «Postimees» 1905, nr. 198, «Noor-Eesti» I, K. M[enning].

⁷⁹ «Teataja» kalender 1906, lk. 61. Mets langes. (Maksim Gorki ainetel). Mets langes! roheline kasvas mets... / Veel harvad kuused seisvad reas, / Kui tume aim — on kohin nende seas. / Kui trotsiv palve tumma taeva poole. — / Mets langes, — et ta vara kohas, — / Et vara hoogu andis hoole: / Kus kevadet ja päikest süda ihkas. / Kuis vabam algaks aeg, mis võimu vihkas!... / Mets langes, — maapind põuue peitis seemne, / Mis siginevas pinnas tärkab, kasvab. / Ja uuest' võrsub roheline mets — / Ta langenute hauld kohab — valvab... / Nimemärk: P.

tärgavad aga ka talendid, kes seda suurt ajajärku, rahva võitlust vananenud vormidega kirjeldavad. Venemaal on terve «noorte» kirjanikkude kool tõusnud, kellede hulka Gorki, Kuprini, Bunini, Andrejevi, Tshirikovi, Gusev-Orenburgsky, Juschkevitschi, Skitaletsi, Jäblonovsky j. p. t. lugeda võime. Võitleva proletariaadi kirjanikud on valmimiseks oma suure töö kallal. Nemad näevad praeguseid jõuurikkaid, värvilisi sündmusi, elavad neid küsimusi kaasa, mis nüüd nii ägedalt päevakorraale tungivad, ja edenevad nende noorte, jõuurikaste mõtete keskel, mis praegu ärevil olevat õhku täidavad. Suure võitluse-aja õõsumine on ka nende hingedeni tunginud ja äratav igas nende kujus ja pildis vastukaja, — kas kujutavad nad vanade elementide kõdunemist või uut võimsate jõudude tärgamist ning edenemist. Sarnased ajajärgud jätavad iseloomulisi märkisid kunstisse ja kirjandusesse.»⁸⁰ Kui kordumatu oligi see avaldus trükis, ometi võiks selletaolist suhtumist revolutsioonilisse kirjandusse pidada laiemalt levinuks. Oige on, et siin ei iseloomustata M. Gorkit üksi revolutsioonilise kirjanikuna, vaid tere plejaadi eesotsas, kuid just see annabki erilise jõu ja tulevikuperspektiivi proletariaadile toetuvale, sotsialismi kuulutavaile kirjanikele, kelle nimestik ei tarvitse kirjutamise ajal osutada asjatundlikkust. M. Gorki proletariaadi leeris, mitte ainult partei suurepärase toetajana, vaid ka kirjanikuna ning kaasaegsete võitluste ettenäijana ja peegeldajana oma teostes — see oli vajalik kogupildi saamiseks Maksim Gorkist.

M. Gorki esimesed eesti tõlked ilmusid mitmes ajalehes nende poliitilisest suunast sõltumatult. Ei häiri meid praegu teadmine, et 1901. ja 1902. aastal esitas «Postimees» kõige enam häid Gorki-tõlkeid. Selles lehes kujuneski J. Tamm lühikeseks ajaks mingil määral spetsialiseerunud ja õnnestunumaks Gorki-tõlkijaks. Siis lõpetas J. Tamm teoste tõlkimise ja «Postimees» tõlgete avaldamise. Oietame, et 1903. aastal leidis ajalehe toimetaja need tõlked tarbetud olevat, pidades kirjanikku oma lehe suunale võõraks. Kuni revolutsioon ei olnud veel puhkenud, võis ka konservatiivne ajakirjandus M. Gorki teoseid koos kõige muu väärtusliku kirjandusega levitada. Töölisklassi esinemine revolutsiooni peajõuna kohutas kodanlikke konservatiive kõigepealt, ja Gorkil kui töölisklassi võitlushüüete kirjanduslikul sõnastajal ei leidunud enam kohta nende häälekandjas. Varem juhuslikult, on 1904. ja 1905. aastal ajakiri «Linda» M. Gorki üsna järjekindlalt tutvustaja. Ajakirja viimane toimetaja E. Enno oli juba varem «Laulu Kotkast» tõlkinud. «Laulu Tormilinnust» 1904. aastal ja «Inimest» 1905. aastal tõlkes avaldades iseloomustasid toimetajad ajakirja sellisena, et see on valmis kõike head kirjandusest pakkuma. «Linda» oli oma ilmumise viimasel aastal kujunemas avara horisondiga kirjanduslikuks ajakirjaks. On küll arvata, et «Linda» toimetaja ei avaldanud M. Gorki teoseid nende revolutsiooniliste ideeväärtuste pärast, vaid oskas neis näha kirjanduslikku väärtust selles hoolimata, et ta ei pooldanud revolutsioonilist ideoloogiat. M. Gorki teoste avaldamine ei tähenda veel, nagu võiks «Lindas» juba kuulda revolutsiooni sammude rütm. E. Enno oli kirjanduseinimene, kes ka M. Gorki avaldamisega on ennast heast küljest iseloomustanud. — Ajaleht «Teataja», mis oma ilmumise lõpu eel siirdus Tallinna sotsiaaldemokraatide (enamlaste) kontrolli alla, ning samuti «Uudised», mis kuulutasid ennast sotsiaaldemokraatlikuks leheks, pidid olema ka Gorki teoste teadlikumad avaldajad. Nagu aga kirjanduse tõlked üldse osutavad 1905. aastal «Teatajas» eelmiste aastakäikudega võrreldes valikunõrkust, nii ei ole ka Gorki-tõlgete avaldamises järjekindlust märgata — õigel kohal ja õigel ajal ilmus ainult «Laul Tormikotkast» senisest paremas tõlkes. Hoopis halvem lugu on samal ajal «Uudiste» tõlgetega: just revolutsiooni ajal jäeti Gorki tõlkimine enam kui muidu hooletusse.

M. Gorki teoste tutvustamine oli hoogsam ja hoolikam revolutsioonieelseil aastail, ja

⁸⁰ Fr. Mihkelson: Uhe huuletuste-kogu puhul (Gustav Suits: «Elu tuli») — koguteos «Võitluse päivil», Tartu 1905, lk. 71.

need teosed avaldasid ilmselt suurt mõju. Otse revolutsiooni ajal aga ei hoolitsenud väheste revolutsiooniga kaasaminevate ajalehtede toimetused selle mõju vajaliku värskendamise eest uute tõlgetega. M. Gorki tõlgete võrdlemisi suure hulga juures oli peapuduseks, et polnud spetsialiseeruvaid Gorki-tõlkijaid, kes oleksid endale ülesandeks seadnud Gorki teoste ühtlase, originaalilähedase tõlkimise kunsti. Mitme tõlkija vahel ei kujunenud tegelikku võistlust ega koostööd samade teoste parema tõlke kujundamiseks. Mitte just õnnestunud tõlkeid trükiti ka ümber, seejuures tõlkija nime mainimata⁸¹. Ajalehetööna olid tõlked üldiselt väärt ainult sisu vahendamiseks, mitte aga Gorki vaimu, võitleva stiili esitamises. Kuue tõlkija poolt toimused küll tunnustatavad otsingud «Laulu Tormilinnust» tõlkimisel, kuid sealgi langes viimane tõlkija (A. Rosin) tagasi sellelt tasemelt, mille oli kaks aastat varem saavutanud ta eelkäija (A. Borets). Igatahes jäi järgnevaiks aastateks tarvitusele eelviimane tõlge.

Maksim Gorki oli revolutsioonijaks kujunenud ka eesti tööliste kirjanikuks, oli seda revolutsiooni kestel ja järgnevas reaktsiooniski.

Töölisvanemate poolt oktoobris 1905 korraldatud suurele töölispeole oli Hans Laipmani (Ants Laikmaa) maalitud M. Gorki portree «Estonia» piduruumidesse üles pandud. «Uus pilt sai seeläbi, et ta rahva piduks üles seati, nagu iseäraliku pühitsuse. Võib ju Gorkit õigusega töörahva seast tõusnud tööliste kirjanikuks nimetada.» Nii ütleb lühike ajalehe-aruanne⁸². Maksim Gorki on meie kirjanik — see uhke teadmine levis sügavale eesti tööliste hulka tema teoste järgi, mis olid revolutsioonilist tormi ennustanud ja nüüd edasi kuulutasid revolutsiooni jätkamist sotsialismi võiduni.

⁸¹ Nii avaldas «Isamaa Kalender» 1905. aasta jaoks jutustuse «Vanad sõbrad» (Seltsilised) «Eesti Postimehe Öhtustest Kõnedest» 1903, nr. 37, 38 — tõlkija A. Kivi.

⁸² «Teataja» 1905, nr. 210.